

Osoba z niepełnosprawnością jako uczestnik postępowań prawnych. Wyzwania i racjonalne dostosowania

Katarzyna Włodarczyk

pedagog specjalny, przedszkolny i wczesnoszkolny, logopeda kliniczny, psycholog, psychotraumatolog, psychoterapeuta, specjalista AAC, międzynarodowy trener metody PODD;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1343-0902>; udział w autorstwie tekstu – 50%

Halszka Janowicz

pedagog specjalny, doświadczenie w pracy jako pedagog specjalny i terapeuta AAC w placówkach integracyjnych i specjalnych, doświadczenie w pracy jako szkoleniowiec z zakresu AAC;

ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2519-7826>; udział w autorstwie tekstu – 50%

Słowa kluczowe: przesłuchanie, AAC, osoba z CCN, świadek, dostosowania, biegły

Artykuł przedstawia aktualną sytuację osób z niepełnosprawnością jako uczestników postępowań prawnych. Skupiono się na osobach ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi (*Complex Communication Needs* – CCN). W lutym 2024 r. weszła w życie nowelizacja wprowadzająca art. 185e–185f ustawy z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego¹. Nowe przepisy gwarantują stosowanie komunikacji wspomagającej i alternatywnej (*Augmentative and Alternative Communication* – AAC) w przesłuchaniach osób z CCN. W tekście opisano warunki, sposoby przygotowywania i przeprowadzania postępowań z udziałem użytkowników AAC oraz rolę biegłego w kontekście wspierania i komunikowania się z nimi. Wyjaśniono, czym jest AAC i kto może z niej korzystać. Podkreślono również znaczenie AAC w zakresie zgłaszania naruszeń praw człowieka, szukania pomocy i otrzymywania wsparcia w sytuacji nadużyć, przemocy i dyskryminacji. Wskazano, jakie są specyficzne konteksty dotyczące osób z niepełnosprawnością jako ofiar przemocy oraz bycia przez nich świadkami w postępowaniach prawnych.

1. Komunikacja wspomagająca i alternatywna (AAC) jako sposób porozumiewania się osób ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi

W myśl definicji sformułowanej przez *American Speech and Hearing Association* przetłumaczonej przez P. Rutkę i K. Włodarczyk² za osobę ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi (CCN) uznaje się kogoś, kto doświadcza trudności nie tylko w zakresie języka i komunikacji, lecz także umiejętności czytania i pisanja na skutek niepełnosprawności wrodzonej, nabytej albo nieneurotypowości. Człowiek uznawany jest za osobę z CCN, jeśli „użycie mowy

¹ Dz.U. z 2026 r. poz. 490 ze zm. – dalej k.p.k.

² P. Rutka, K. Włodarczyk, *Autonomia w komunikacji. Czym jest i jak ją budować?*, „Terapia Specjalna Dzieci i Dorosłych” 2022/23, s. 43–48.

nie umożliwia jej poradzenia sobie z wyzwaniami komunikacyjnymi odpowiednimi kulturowo do jej wieku³. Pojęcie „złożone potrzeby komunikacyjne” dotyczy zarówno osób, które mówią, ale mają trudności w rozumieniu oraz wyrażaniu swoich potrzeb i myśli, jak i osób, które nie posługują się mową werbalną, ale wyrażają siebie za pomocą środków niewerbalnych (gestów i zachowań). Do osób z CCN zalicza się również osoby doświadczające trudności sensorycznych i motorycznych rzutujących na ich możliwości zaangażowania się w komunikację, a także te, które wymagają dodatkowego czasu, by móc przetworzyć kierowane do nich komunikaty i na nie zareagować. Grupa ludzi z CCN nie jest jednorodna⁴. Obejmuje m.in. osoby w spektrum autyzmu (*Autism Spectrum Disorder* – ASD), z niepełnosprawnością sprzężoną, w tym głęboką niepełnosprawnością intelektualną, prezentujące tzw. zachowania trudne, osoby z afazją, stwardnieniem zanikowym bocznym (*Amyotrophic Lateral Sclerosis* – ALS) oraz innymi trudnościami motorycznymi w mowie⁵, wymagającymi dodatkowego wsparcia z wykorzystaniem innych modalności komunikacyjnych⁶. Mogą być to osoby z niepełnosprawnością wrodzoną – od urodzenia, nabytą w ciągu życia (np. wskutek wypadku, udaru, wylewu czy postępującej choroby neurodegeneracyjnej) lub doświadczające złożonych potrzeb komunikacyjnych przejściowo (np. przy intubacji, po zabiegu operacyjnym czy w wyniku urazów twarzoczaszki). Badania wskazują⁷, że osoby z CCN stanowią aż 1% populacji.

Komunikacja wspomagająca i alternatywna (AAC) to szerokie spektrum podejść oraz działań, mające na celu wsparcie aktualnych możliwości komunikacyjnych i/lub minimalizowanie doświadczanych przez osobę trudności w zakresie mowy i/lub rozumienia języka (mówionego oraz pisanego)⁸. Poprzez wykorzystanie różnych technik i narzędzi AAC ma wspierać osobę w wyrażaniu jej myśli, pragnień, potrzeb, uczuć oraz w radzeniu sobie z codziennymi wyzwaniami komunikacyjnymi⁹. Warunkiem rozwoju językowego osoby ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi jest dostęp do rozbudowanego systemu językowego, tj. takiej pomocy komunikacyjnej (np. książki do komunikacji lub tabletu ze specjalnym oprogramowaniem wyposażonym w syntezę mowy), która umożliwia realizację różnych funkcji komunikacyjnych, daje dostęp do słownictwa odpowiadającego aktualnym potrzebom komunikacyjnym oraz słownictwa pozwalającego na wspieranie i dalszy rozwój kompetencji komunikacyjnych i językowych¹⁰.

Co ważne, komunikacja jest wielomodalna. Zakłada się więc, że za każdym obserwowanym zachowaniem może stać komunikat. Dlatego w procesie komunikacji z użytkownikiem

³ G. Porter, J. Kirkland, *Integrating Augmentative and Alternative Communication into Group Programs: Utilising the Principles of Conductive Education*, Melbourne 1995.

⁴ D. Branson, M. Demchak, *The use of augmentative and alternative communication methods with infants and toddlers with disabilities: A research review*, „Augmentative and Alternative Communication” 2009/4(25), s. 274–286; M. Rowski, R.A. Sevcik, A. Barton-Hulsej, A.S. Whitmore, *Early intervention and AAC: What a difference 30 years makes*, „Augmentative and Alternative Communication” 2015/3(31), s. 181–202.

⁵ P. Mirenda, *Augmentative and alternative communication [w:] Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders*, red. F.R. Volkmar, R. Paul, S.J. Rogers, K.A. Pelphrey, Hoboken 2014.

⁶ E.K. Hanson, D.R. Beukelman, K.M. Yorkston, *Communication support through multimodal supplementation. A scoping review*, „Augmentative and Alternative Communication” 2013/4(29), s. 310–321.

⁷ S. García-Méndez, M. Fernández-Gavilanes, E. Costa-Montenegro, J. Juncal-Martínez, F.J. González-Castaño, *Automatic natural language generation applied to alternative and augmentative communication for online video content services using simpleNLG for Spanish [w:] Proceedings of the 15th International Web for All Conference*, Lyon 2018, s. 1–4.

⁸ K. Erickson, D. Koppenhaver, *Comprehensive Literacy for All. Teaching Students with Significant Disabilities to Read and Write*, Baltimore 2019; P. Rutka, K. Włodarczyk, *Autonomia...*, s. 43–48.

⁹ G. Porter, J. Kirkland, *Integrating...*

¹⁰ L. Burkhart, *Key Concepts for Using Augmentative Communication with Children Who Have Complex Communication Needs*, Maryland 2008, materiał szkoleniowy; K. Erickson, D. Koppenhaver, *Comprehensive...*; G. Porter, *Pragmatic Organisation Dynamic Display Communication Books. Advanced Workshop*, Melbourne 2019, materiał szkoleniowy.

AAC rolą partnerów komunikacyjnych jest również zauważanie i odczytywanie treści przekazywanych np. spojrzeniem, mimiką, zmianami tempa oddechu lub napięcia mięśniowego, gestem konwencjonalnym i niekonwencjonalnym, wokalizą, krzykiem, agresją i autoagresją czy wycofaniem się z interakcji. Odczytywanie komunikatów przekazywanych wielomodalnie pozwala uniknąć frustracji związanej z byciem niezrozumianym, zapobiega rozwojowi i podtrzymywaniu tzw. zachowań trudnych, które *de facto* są komunikatami¹¹. Jedną z najczęściej wykorzystywanych strategii komunikacyjnych w ramach wielomodalnej AAC jest strategia nadawania znaczenia zachowaniom. Jest to także punkt wyjścia do uczenia korzystania ze słów dostępnych w pomocy komunikacyjnej, aby zastąpić zachowanie komunikatem bardziej czytelnym dla szerszego grona odbiorców – np. poprzez wskazanie symbolu lub jego odtworzenie na tablicy z syntezą mowy¹². Ta różnorodność wykorzystywanych form komunikacji podkreśla, jak kluczowe staje się przygotowanie partnerów komunikacyjnych do wielomodalnej komunikacji¹³.

2. Komunikacja wspomagająca i alternatywna (AAC) a przepisy prawa międzynarodowego

Konwencja o prawach osób niepełnosprawnych, sporządzona w Nowym Jorku 13.12.2006 r.¹⁴ stwierdza (art. 2), że termin „komunikacja” obejmuje języki, wyświetlanie tekstu, alfabet Braille’a, komunikację przez dotyk, dużą czcionkę, dostępne multimedia, sposoby, środki i formy komunikowania się na piśmie, przy pomocy słuchu, języka uproszczonego, lektora oraz formy rozszerzone (augmentatywne) i alternatywne, w tym dostępną technologię informacyjno-komunikacyjną. Z kolei w myśl tego dokumentu pojęcie „język” dotyczy języka mówionego i języka migowego oraz innych form przekazu niewerbalnego. Do kwestii ściśle związanych z komunikacją i prawami osób z niepełnosprawnościami odnoszą się szczególnie art. 6, 7, 9, 12, 13 i 21 konwencji. Analizując ich treść, można więc przyjąć, że w myśl konwencji ograniczanie dostępu do komunikacji, w tym AAC, oraz nietraktowanie jej na równi z innymi formami komunikacji, jak również ograniczanie dostępu do wymiaru sprawiedliwości są przejawami dyskryminacji osób z niepełnosprawnością. Światowa Organizacja Zdrowia (*World Health Organization* – WHO) oraz Bank Światowy¹⁵ podkreślają, że umiejętności w zakresie komunikacji odgrywają kluczową rolę w zakresie zgłaszania naruszeń praw człowieka, szukania pomocy i otrzymywania wsparcia w sytuacji nadużyć, przemocy seksualnej i dyskryminacji ze względu na płeć¹⁶.

¹¹ V.A. Green, M. O’Reilly, J. Itchon, J. Sigafoos, *Persistence of early emerging aberrant behavior in children with developmental disabilities*, „Research in Developmental Disabilities” 2005/1(26), s. 47–55.

¹² L.M. Bambara, L. Kern, *Individualized Supports for Students with Problem Behaviors: Designing Positive Behavior Plans*, New York 2021.

¹³ S. Blackstone, M. Hunt Berg, *Social Networks: A Communication Inventory for Individuals with Complex Communication Needs and Their Communication Partners*, Monteray 2003.

¹⁴ Dz.U. z 2012 r. poz. 1169 – dalej konwencja.

¹⁵ World Health Organization, The World Bank, *World Report on Disability*, Geneva 2011.

¹⁶ J. Marshall, H. Barrett, *Human rights of refugee-survivors of sexual and gender-based violence with communication disability*, „International Journal of Speech-Language Pathology” 2017/20, s. 44–49.

3. Komunikacja wspomagająca i alternatywna (AAC) w świetle polskiego prawa

Obecna sytuacja prawna (stan na maj 2026 r.) w Polsce nakłada obowiązek wprowadzania AAC na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji¹⁷. Oznacza to, że możemy założyć, że wyłącznie osoby z niepełnosprawnością wrodzoną i z ASD objęte obowiązkiem szkolnym w ostatnich niespełna 10 latach mają wprowadzoną AAC, o ile doświadczają złożonych potrzeb komunikacyjnych i jeśli placówka edukacyjna, w której się uczą, realizuje zapisy prawa oświatowego. Nie ma jednak przepisów regulujących wprowadzanie AAC osobom dorosłym, z niepełnosprawnością nabytą czy przejściowymi trudnościami w komunikacji. Aktualnie (stan na maj 2026 r.) nie mamy jednak w Polsce żadnych regulacji dotyczących tego, kto może zajmować się diagnozą i terapią AAC, dotyczących standardów pracy, a rynek usług i szkoleń pozostaje nieuregulowany. Prowadzi to do sytuacji, w której większość osób z CCN nie ma wprowadzonej żadnej formy AAC. Ponadto pomoce komunikacyjne, jakimi dysponują użytkownicy AAC, mogą znacznie różnić się między sobą i nie spełniać kryteriów rozbudowanych systemów językowych. Wynika to z faktu, że oddziaływania terapeutyczne spełniające kryteria *evidence-based practice*, zakładające m.in. dawanie dostępu do rozbudowanych systemów językowych, są w Polsce rozwijane dopiero od kilku lat.

4. Osoby z niepełnosprawnością jako ofiary przemocy

Osoby z zaburzeniami rozwojowymi znacznie częściej doświadczają przemocy fizycznej, psychicznej czy też są świadkami przemocy domowej. Badania pokazują¹⁸, że 92% badanych doświadczyło przemocy przynajmniej raz w okresie dzieciństwa, a 58% badanych – przynajmniej cztery razy. Przemocy fizycznej doświadcza 81,8%, niespodziewanej śmierci kogoś bliskiego 66,7%, sytuacji bezpośredniego zagrożenia życia lub poważnego urazu 60,6%. 44–77% dzieci z ASD doświadcza przemocy i znęcania się w szkole¹⁹. Ponadto 67% rodziców dzieci z ASD zgłasza przypadki przemocy fizycznej, werbalnej, emocjonalnej i znęcania się, w tym cyberbullingu²⁰. W tej populacji stwierdza się większe ryzyko rozwoju zaburzeń psychicznych, emocjonalnych prowadzących do chorób psychicznych o znacznie cięższym przebiegu niż u osób bez niepełnosprawności intelektualnej (NI)²¹. Analizy mówią, że osoby z NI są bardziej narażone na bycie ofiarami przemocy – ryzyko zwiększa się od trzech do siedmiu razy w porównaniu do populacji ogólnej²².

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z 28.08.2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie warunków organizowania kształcenia, wychowania i opieki dla dzieci i młodzieży niepełnosprawnych, przewlekle chorych i niedostosowanych społecznie (Dz.U. poz. 1652).

¹⁸ K. Dewey, S. Horsley, *Applying the principles of trauma-informed care in intellectual disability services*, „Learning Disability Practice” 2022/5(25).

¹⁹ E. van Roekel, R.H. Scholte, R. Didden, *Bullying among adolescents with autism spectrum disorders: prevalence and perception*, „Journal of Autism and Developmental Disorders” 2010/40, s. 63–73.

²⁰ M.C. Cappadocia, J.A. Weiss, D. Pepler, *Bullying experiences among children and youth with autism spectrum disorders*, „Journal of Autism and Developmental Disorders” 2012/42, s. 266–277.

²¹ C. Hatton, E. Emerson, *The relationship between life events and psychopathology amongst children with intellectual disabilities*, „Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities” 2004/2(17), s. 109–117.

²² E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2018/4(17), s. 116–142.

Pośród potencjalnych przyczyn częstszej wiktyimizacji osób z NI M. Karwacka²³ wymienia czynniki związane z doświadczeniami socjalizacyjnymi danej osoby, jej cechami oraz czynniki instytucjonalne. Jednocześnie autorka podkreśla²⁴, że kluczowe w kontekście ryzyka doświadczania przemocy jest współwystępowanie i wzajemne oddziaływanie na siebie tych czynników. Jeśli chodzi o czynniki sytuacyjne, osoby z niepełnosprawnością bywają bardziej odizolowane, przez co mają ograniczone możliwości zgłaszania przemocy osobie trzeciej, jak również bywa, iż przyjmują leki utrudniające obronę²⁵. Trudno jest w sposób jednoznaczny oddzielić cechy ofiary – osoby z NI – od jej doświadczeń socjalizacyjnych, ponieważ w myśl biopsychospołecznego modelu niepełnosprawności jest ona wynikiem interakcji między stanem chorobowym (choroby, uszkodzenia, zaburzenia, urazy i tym podobne) a czynnikami kontekstowymi²⁶. W związku z tym cechy danej osoby wynikają nie tylko z doświadczanych przez nią trudności rozwojowych, lecz także z oddziaływań wychowawczych, socjalizacyjnych, terapeutycznych (lub ich braku). Część osób z niepełnosprawnością w wyniku większej zależności od innych, ograniczonych umiejętności i niewystarczającej świadomości może nie być zdolna do unikania sytuacji krzywdzenia czy wycofywania się z nich. Bardzo ważne w kontekście wiktyimizacji osób z NI będą ich doświadczenia socjalizacyjne. Podaje się²⁷, że osoby te często w procesie socjalizacji doświadczają oddziaływań, które skupiają się na kształtowaniu posłuszeństwa, uległości, nie rozwijają wewnątrzsterowności. Nie mają dostępu do adekwatnych oddziaływań, które mogłyby stanowić profilaktykę nadużyć – budowania koniecznych umiejętności, wiedzy o sobie, normach, kompetencji społecznych. W związku z tym mogą z jednej strony nie ujawniać nadużyć, z drugiej – nie mieć umiejętności pozwalających na reagowanie w sytuacji zagrożenia.

Dużą rolę odgrywać będą postawy osób, którym osoba z niepełnosprawnością zgłasza naruszenie. Postawy takie jak unieważnianie doświadczeń, unikanie tematu czy – odnośnie do przedstawicieli wymiaru sprawiedliwości – umarzanie spraw – mogą wynikać m.in. ze stereotypów. Wobec osób z NI może się zakładać, że budzą głównie litość²⁸ – nikt nie będzie chciał zrobić im krzywdy, a przez to, że zwykle są pod opieką bliskich, sprawca nie ma do nich dostępu. Stoi to w sprzeczności z danymi, które pokazują, że np. sprawcy przemocy seksualnej to zazwyczaj osoby bliskie, znane ofierze²⁹.

Zdarzają się również takie przekonania, jak to, że osoba z NI czy z ASD nie może być wiarygodnym świadkiem, ponieważ często konfabuluje³⁰. Prawdą jest, że w wyniku zaburzeń procesów poznawczych – deficytów w zakresie pamięci – może zdarzyć się, że osoba z NI będzie tworzyła konfabulacje w celu uzupełnienia luk pamięciowych³¹. Nie można jednak dokonywać generalizacji na temat szerokiej grupy osób z NI czy z ASD ani zakładać, że to, co mówi, jest niewiarygodne. Powinno się ocenić wiarygodność takiego świadka, z uwzględnieniem: jego możliwości do przekazywania informacji na temat danego zdarzenia – dostosowanie procedur adekwatnych do możliwości i trudności danej osoby, treściwej analizy wiarygodności

²³ M. Karwacka, *Przemoc seksualna wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2013/2, s. 57–74.

²⁴ M. Karwacka, *Przemoc...*, s. 57–74.

²⁵ M. Karwacka, *Przemoc...*, s. 57–74.

²⁶ World Health Organization, *International Classification of Functioning, Disability and Health (ICF)*, Geneva 2001.

²⁷ M. Karwacka, *Przemoc...*, s. 57–74; E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie...*, s. 116–142.

²⁸ E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie...*, s. 116–142.

²⁹ A. Krzyżanowski, A. Krzyżanowska, *Przemoc seksualna. Wykorzystanie seksualne dziecka w wieku wczesnoszkolnym*, „Przegląd Terapeutyczny” 2013/9–10, s. 1–13.

³⁰ E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie...*, s. 116–142.

³¹ E. Ząsepa, *Osoba z niepełnosprawnością intelektualną. Procesy poznawcze*, Kraków 2017.

informacji, które przekazuje, oraz odnoszenie analizy zeznań do kontrolnych wypowiedzi³². Kiedyś zakładano, że osoby, które mają deficyty w zakresie rozwoju intelektualnego, doświadczają mniejszego cierpienia związanego z przemocą, choć obecnie wiemy, że tak nie jest³³. Osoby z CCN bywają postrzegane jako doświadczające trudności w rozumieniu. Choć część z użytkowników AAC potrzebuje wsparcia w tym zakresie, nie można zakładać, że tego rozumienia nie ma. Może być tak, że pierwszy kontakt z daną osobą, zwłaszcza osób niemających doświadczeń z osobami z CCN, nie daje informacji na temat faktycznego funkcjonowania danej osoby, czy wręcz kreuje mylny obraz. Nieprawdą jest, że każda osoba z CCN ma niepełnosprawność intelektualną – zaburzenia komunikacji dotyczą też osób w normie. Bez dostępu do AAC nie jesteśmy w stanie poznać faktycznego poziomu funkcjonowania poznawczego osoby z CCN.

Użytkownicy AAC potrzebują dostępu do tak stworzonych systemów komunikacyjnych, aby znajdowało się tam słownictwo umożliwiające im zmniejszenie ryzyka bycia ofiarą przemocy, a w sytuacji jej zaistnienia, zgłoszenie przemocy, w tym zeznawanie w sądzie. Niestety badania pokazują, że większość systemów użytkowników AAC nie zawiera słownictwa dotyczącego chociażby seksualności i przemocy seksualnej³⁴. W lepszej sytuacji znajdują się osoby, które potrafią literować, jednak większość użytkowników AAC pozostaje w sytuacji zależności od innych osób, które decydują o tym, jakie słowa/frazy zostaną umieszczone w ich systemach³⁵. Dlatego badacze³⁶ podkreślają, że w każdym indywidualnym systemie powinno znajdować się słownictwo związane z: życiem społecznym, relacjami koleżeńskimi, relacjami intymnymi i zawodowymi, seksualnością i możliwymi doświadczanymi nadużyciami, dawaniem instrukcji i stawianiem granic w zakresie pomocy w codziennych czynnościach opiekunom i asystentom, opieką zdrowotną i procedurami medycznymi, przemieszczaniem się, zmianami pozycji. Każda osoba z CCN powinna mieć zarówno możliwość komunikowania o swojej seksualności, jak i zapewniony dostęp do słownictwa umożliwiającego zapobieganie różnym formom przemocy seksualnej oraz ich zgłaszanie odpowiednim służbom i instytucjom. Słownictwo to musi być maksymalnie precyzyjne, aby uniknąć potencjalnych trudności wynikających z używania zbyt ogólnych pojęć³⁷. Osoby z CCN mają zazwyczaj znacznie mniejszą wiedzę dotyczącą seksualności i bezpiecznych zachowań seksualnych. Wynika to m.in. z przekonań społecznych, że osoby te nie mają potrzeb seksualnych i nie są aktywne seksualnie³⁸, więc muszą być chronione przed wiedzą dotyczącą seksualności, bo będzie ona prowadziła do promiskuityzmu. Badacze zwracają także uwagę na ograniczony dostęp do edukacji seksualnej oraz czerpania wiedzy od osób niebędących ekspertami, np. rówieśników³⁹. Skutkuje to mniejszą wiedzą dotyczącą seksualności, niższą świadomością dotyczącą form przemocy seksualnej, słabszymi umiejętnościami

³² E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie...*, s. 116–142.

³³ M. Karwacka, *Przemoc...*, s. 57–74.

³⁴ D.N. Bryen, A.C. Carey, B. Frantz, *Ending the Silence: Adults Who Use Augmentative Communication and Their Experiences as Victims of Crimes*, „Augmentative and Alternative Communication” 2003/19, s. 125–134; B. Collier, *Safeguarding people who use augmentative communication from sexual abuse victimization*, Toronto 2003.

³⁵ D.N. Bryen, Y. Chung, S. Lever, *What You Might Not Find in a Typical Transition Plan! Some Important Lessons from Adults Who Rely on Augmentative and Alternative Communication*, „Perspectives on Augmentative and Alternative Communication” 2010/19, s. 32–40.

³⁶ B. Collier, D. McGhie-Richmond, F. Odette, J. Pyne, *Reducing the risk of sexual abuse for people who use augmentative and alternative communication*, „Augmentative and Alternative Communication” 2006/1(22), s. 62–75; D.N. Bryen, *AAC Vocabulary for Socially Valued Adult Roles*, „Journal of Intellectual Disability Research” 2008/9(52), s. 677.

³⁷ G. Eastgate, M.L. Van Driel, N. Lennox, E. Scheermeyer, *Women with intellectual disabilities. A study of sexuality, sexual abuse and protection skills*, „Australian Family Physician” 2011/4(40), s. 226–230.

³⁸ G. Eastgate, M.L. Van Driel, N. Lennox, E. Scheermeyer, *Women...*, s. 226–230.

³⁹ J. Larcher, *Crime against persons with little or no functional speech: a UK perspective [w:] Stop Violence Against People with Disabilities! An International Resource*, red. D.N. Bryen, J. Bornman, Pretoria 2014.

w zakresie samoobrony i znacznie wyższym poziomem przekonania o tym, że zewnętrzna osoba ma prawo decydować o ich życiu seksualnym. Z kolei do najczęściej wymienianych przyczyn niezgłaszania przez ofiary sytuacji przemocy seksualnej badacze zaliczają⁴⁰: presję społeczną, zmianę narracji społecznej dotyczącej przemocy, w której oskarża się ofiarę, a nie sprawcę, niski poziom świadomości dotyczący norm przemocy seksualnej oraz możliwych form reagowania i uzyskania wsparcia, normalizację przemocy w społeczeństwie.

Wdrażanie rozbudowanego słownictwa, za pomocą którego można stawiać granice, mówić o seksualności, budować relacje, wyrażać swoje stany emocjonalne, zgłaszać trudności, czy protestować, można potraktować jako element oddziaływań mających na celu profilaktykę nadużyć. Wiedzę na temat rozpoznawania i zgłaszania zachowań przemocowych powinno mieć także otoczenie użytkownika AAC⁴¹. Bezpieczne relacje i posiadanie kręgu wsparcia, możliwość zwrócenia się do zaufanych osób również będą czynnikami chroniącymi⁴².

5. Przesłuchanie użytkownika AAC w świetle prawa

Z uwagi na dążenie do zapewnienia adekwatnych form pomocy osobom z niepełnosprawnościami, które doświadczają przemocy, w lutym 2024 r. weszła w życie nowelizacja art. 185e i 185f k.p.k. Tak więc znajdujemy się w rzeczywistości prawnej, w której użytkownik AAC ma prawo do bycia przesłuchanym z użyciem jego indywidualnej pomocy komunikacyjnej, z zapewnieniem mu racjonalnych dostosowań procesu. Użytkownik AAC jako osoba przesłuchiwana podlega zasadom z art. 185e k.p.k. W związku z tym przysługują mu opisane wcześniej dostosowania – stosowanie AAC, udział biegłego do spraw AAC, możliwość obecności przedstawiciela ustawowego lub innej pełnoletniej wskazanej osoby, jak również czynniki związane z czasem przesłuchania, miejscem przesłuchania, konieczność wcześniejszego poinformowania za pomocą dostosowanych materiałów na temat sytuacji przesłuchania.

Jeśli chodzi o sam fakt stosowania AAC, art. 185e § 4 k.p.k. stanowi, iż w sytuacji, gdy świadek ma problemy z komunikacją werbalną, przesłuchanie przeprowadza się przy wykorzystaniu AAC, którą się posługuje. Warto zaznaczyć, że obecny system prawny nie uwzględnia osób, które nie mają wdrożonej AAC pomimo trudności w komunikowaniu się. Mogą być to osoby, które z powodu jakiegoś wydarzenia – np. wypadku, urazu, udaru – utraciły (trwale lub czasowo) możliwość polegania na mowie werbalnej i nie mają wprowadzonej AAC. Mogą to również być osoby z niepełnosprawnością wrodzoną, którym nigdy nie zaproponowano AAC. Obecne przepisy nie zakładają, że elementem przygotowania do przesłuchania może być diagnoza możliwości wdrożenia AAC komuś, kto jej nie ma.

Jak stanowi art. 185e § 4 k.p.k., w przesłuchaniu osoby z CCN bierze udział biegły, który ma wiedzę w zakresie AAC. W przypadku osób z NI jego rola jest bardzo duża, ponieważ jest on swego rodzaju łącznikiem między przesłuchiwanym a przesłuchującym⁴³. Choć zasadne

⁴⁰ G. Eastgate, M.L. Van Driel, N. Lennox, E. Scheermeyer, *Women...*, s. 226–230; J. Bornman, D.N. Bryen, P. Kershaw, G. Ledwaba, *Reducing the risk of being a victim of crime in South Africa: You can tell and be heard!*, „Augmentative and Alternative Communication” 2011/2(27), s. 117–130; N. Ziv, *Witnesses with mental disabilities: Accommodations and the search for truth – the Israeli Case*, „Disability Studies Quarterly” 2007/4(27), s. 1–20; Bryen D.N., Carey A.C., Frantz B., *Ending the silence: adults who use augmentative communication and their experiences as victims of crimes*, „Augmentative and Alternative Communication” 2003/19, s. 125–134.

⁴¹ J. Bornman, D.N. Bryen, P. Kershaw, G. Ledwaba, *Reducing...*, s. 117–130.

⁴² L.E. Powers, M. Oschwald, *Violence and abuse against people with disabilities: experiences, barriers and prevention strategies*, https://sid-unico.usal.es/idos/F8/FDO26248/laurie_powers%20.pdf (dostęp: 21.03.2025 r.).

⁴³ E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie...*, s. 116–142.

byłoby, aby przedstawiciele wymiaru sprawiedliwości nabyli bazową wiedzę na temat AAC – chociażby po to, by zweryfikować swoje przekonania, zrozumieć, jakiego rodzaju zachowania mogą być pomocne w kontakcie ze świadkiem ze złożonymi potrzebami komunikacyjnymi, a jakie mogą stanowić barierę, to biegły powinien udzielać wsparcia użytkownikowi AAC na podstawie swojej wiedzy i kompetencji. Dlatego też musi mieć umiejętności związane z przesłuchaniem, realizowaniem czynności przygotowawczych, jak również wiedzę na temat osób z niepełnosprawnością, specyfiką ich funkcjonowania i tym, jak można skutecznie komunikować się z nimi⁴⁴. Najlepiej, gdyby biegły miał wykształcenie z zakresu psychologii oraz pedagogiki specjalnej oraz doświadczenie w pracy z osobami z CCN. Przepisy nie doprecyzowują dokładnie zadań wynikających z roli biegłego, jednak można wyróżnić czynności, których podjęcie byłoby pożądane.

Biegły powinien poznać użytkownika AAC, specyfikę jego funkcjonowania, jak również budowę jego narzędzia komunikacyjnego. Celem takiego działania byłoby zdiagnozowanie poziomu rozumienia danej osoby, specyficznych potrzeb związanych z komunikacją, a także upewnienie się, czy słownictwo zawarte w narzędziu komunikacyjnym pozwala na przesłuchanie. Jak podaje A. Budzyńska⁴⁵, dzieci przed ukończeniem 4. roku życia nie mają wystarczających kompetencji rozwojowych, które pozwoliłyby im na udział w przesłuchaniu. Istnieje też ryzyko, że zasugerowane im podczas przesłuchania treści wpłyną zakłócająco na ich dalszy rozwój⁴⁶. Autorka zaznacza⁴⁷, że bardziej wskazane może być w takiej sytuacji badanie sądowo-psychologiczne, które skupiać będzie się na identyfikowaniu objawów somatycznych, zmian w zachowaniu, zachowań noszących znamiona odtwarzania sytuacji traumatycznej lub zachowań regresywnych, które mogą mieć znaczenie w danym postępowaniu. Taka sytuacja może dotyczyć osób z NI w stopniu głębokim lub znacznym, aczkolwiek ważne, by zawsze podlegało to ocenie biegłego, a nie było uznane *a priori* z uwagi na diagnozę w orzeczeniu.

Zgodnie z art. 259 pkt 1 ustawy z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego⁴⁸, świadkiem nie może być osoba niezdolna do spostrzegania bądź komunikowania swoich spostrzeżeń. Nie można jednak uznać, że przepis ten dotyczy każdej osoby z CCN, powinno to zostać zdiagnozowane przez osobę kompetentną w zakresie AAC. Fakt jakiejś diagnozy czy ubezłasnowolnienie nie są wystarczające, by uznać, że ktoś nie może być świadkiem. Zgodnie z art. 185e § 2 k.p.k. w przesłuchaniu osoby z zaburzeniami rozwojowymi może również brać udział jego opiekun ustawowy lub faktyczny bądź wskazana przez przesłuchiwanego pełnoletnia osoba, o ile nie zakłóci to jej swobody wypowiedzi. Obecność osoby, która na co dzień komunikuje się z użytkownikiem AAC za pomocą jego systemu komunikacyjnego, nie tylko może zmniejszać napięcie emocjonalne związane z sytuacją przesłuchania, lecz także partner komunikacyjny może być źródłem wskazówek na temat sposobu komunikowania się użytkownika. Świadek powinien zostać odpowiednio przygotowany do przesłuchania. W tym celu można wykorzystać informacje o przebiegu, sposobie i warunkach przesłuchania dla świadka przesłuchiwanego w trybie określonym w art. 185e k.p.k., jak również historyjki społeczne, filmy, zdjęcia z miejsca przesłuchiwania – wsparcie wizualne. Pomocne byłoby też, gdyby świadek mógł oswoić się z danym miejscem poprzez wcześniejszą wizytę w nim – wtedy

⁴⁴ E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie...*, s. 116–142.

⁴⁵ A. Budzyńska, *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym – perspektywa psychologiczna*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2015/4(14), s. 32–54.

⁴⁶ A. Budzyńska, *Wysłuchanie...*, s. 32–54.

⁴⁷ A. Budzyńska, *Wysłuchanie...*, s. 32–54.

⁴⁸ Dz.U. z 2026 r. poz. 468 ze zm.

również w praktyce można sprawdzić, czy dana przestrzeń odpowiada potrzebom⁴⁹. Biegły powinien także przygotować pozostałe osoby do przesłuchania – dostarczyć im wskazówek odnośnie do specyfiki funkcjonowania danej osoby, jej potrzeb. Dotyczyć to może tego, jak traktować daną osobę, jakiego języka używać, jak formułować wypowiedzi, by były zrozumiałe, jak dostosować tempo interakcji, co można robić, by wspierać skupianie uwagi czy też czy potrzebne są przerwy. Podczas przesłuchania pomocne będzie korzystanie z planu, omawianie tego, co się dzieje czy stosowanie wizualizacji. Zadaniem biegłego może być także angażowanie się w sam proces przesłuchiwanie, np. przez zadawanie bądź przeformułowywanie pytań w sposób adekwatny do możliwości świadka, w razie potrzeby – wspieranie swoich wypowiedzi poprzez modelowanie na jego narzędziu komunikacyjnym (za zgodą użytkownika AAC). Żeby zminimalizować ryzyko załamań komunikacyjnych, ważne jest wcześniejsze przygotowanie – zapoznanie się z systemem komunikacyjnym, ustanowionymi sygnałami komunikacyjnymi, porozmawianie za pomocą AAC na neutralne tematy, aby w praktyce sprawdzić, jak być wspierającym partnerem komunikacyjnym. Biegły powinien również być uważny na sygnały świadczące o dyskomforcie, zmęczeniu czy rozregulowaniu emocjonalnym przesłuchiwanego i udzielić mu adekwatnego wsparcia. Biegły może też zadbać o organizacyjne aspekty przesłuchania⁵⁰ – dostosować materiały potrzebne do przesłuchiwanie, w tym narzędzie komunikacyjne, uzgodnić optymalny dla możliwości psychofizycznych użytkownika AAC termin przesłuchania, czy dostosować jego miejsce.

Przesłuchanie osoby z zaburzeniami rozwojowymi zgodnie z art. 185e § 1 k.p.k. przeprowadzane jest tylko wtedy, gdy to, co zezna, może być istotne dla sprawy, tylko jeden raz (chyba że powtórne przesłuchanie będzie podyktowane nowymi, ważnymi okolicznościami bądź z uwagi na wniosek dowodowy oskarżonego niemającego przy pierwszym przesłuchaniu świadka obrońcy). Zgodnie z art. 185f § 1 k.p.k. przesłuchanie świadka z zaburzeniami rozwojowymi ma być zorganizowane w odpowiednio dostosowanych pomieszczeniach w sądzie lub poza jego siedzibą, a jeśli indywidualne potrzeby danej osoby tego wymagają i jest możliwość nagrania przesłuchania, może się ono odbyć również w innym miejscu. Biegły powinien ocenić, jak przygotowana przestrzeń będzie najbardziej optymalna. Powinna ona sprzyjać skupieniu się przez ograniczenie niepotrzebnych elementów, ściany powinny być w neutralnych, stonowanych, jasnych kolorach, z dobrą akustyką, w miarę możliwości warto zorganizować miejsce do wyciszenia się, z którego mogłyby skorzystać osoby z ASD⁵¹. CCN mogą występować w sprzężeniu z innymi trudnościami, np. niepełnosprawnością ruchową czy sensoryczną, wtedy potrzebne będą kolejne dostosowania.

6. Zakończenie

Biorąc pod uwagę skalę przemocy wobec osób z niepełnosprawnościami, jak również specyficzne czynniki ryzyka z jednej strony, a z drugiej konfrontując to z obecnie obowiązującym prawem, jakie przysługuje użytkownikom AAC, stajemy jako społeczeństwo przed niemalym wyzwaniem. Problem przemocy wobec osób z niepełnosprawnością jest problemem interdyscyplinarnym, a zmiana w tym obszarze wymaga bardzo wiele pracy i działań – od lokalnych

⁴⁹ E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie...*, s. 116–142.

⁵⁰ E. Pieńkowska, I. Fornalik, *Przesłuchiwanie...*, s. 116–142.

⁵¹ A. Olechowska, *Specjalne potrzeby edukacyjne*, Warszawa 2016.

po zmiany systemowe. Częścią tych zmian powinno być takie budowanie kompetencji komunikacyjnych osób z CCN, aby ich systemy AAC faktycznie umożliwiały radzenie sobie z autentycznymi wyzwaniami komunikacyjnymi, w tym z zeznawaniem w sądzie. Potrzeba także przygotowanych biegłych, którzy umożliwią skuteczne przesłuchanie; a ponadto szkoleń służb mundurowych, sędziów i prokuratorów w zakresie wspierania osób z niepełnosprawnościami w uczestniczeniu w procedurach sądowych.

Jednak mimo świadomości wyzwania, przed jakim stoimy, pamiętajmy, że przeciwdziałanie przemocy zaczyna się od wrażliwości i uważności na drugą osobę. Milcząca ofiara to idealna ofiara. Jednak tu i teraz możemy dawać głos użytkownikom AAC, aby to zdanie nigdy nie musiało ich dotyczyć.

Abstract

A person with disabilities as a participant of legal proceedings. Challenges and rational adaptation?

The article presents the current situation of people with disabilities as participants of legal proceedings. It focuses on people with complex communication needs (CCN). An amendment introducing Articles 185e–185f of the Criminal Procedures Code of 6 June 1997 entered into force in February 2024. The new regulations guarantee the use of Augmentative and Alternative Communication (AAC) while examining people with CCN. The article describes the conditions, the methods of preparing and handling proceedings with the participation of AAC users, as well as the role of the expert witness in the context of supporting and communicating with them. It explains what AAC is and who can benefit from it. It also emphasizes the significance of AAC in reporting human rights violations, seeking aid and receiving support in cases of abuse, violence and discrimination. It indicates the specific contexts of people with disabilities as victims of violence and their role as witnesses in legal proceedings.

Keywords: examination, AAC, person with CCN, witness, adaptation, expert witness

Katarzyna Włodarczyk – Special education teacher, nursery school and early school teacher, clinical speech therapist, psychologist, psychotraumatologist, psychotherapist, AAC specialist, international trainer of the PODD method; ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-1343-0902>; contribution to the preparation of the article – 50%

Halszka Janowicz – Special education teacher and AAC therapist in integrated and special facilities, AAC trainer; ORCID: <https://orcid.org/0009-0002-2519-7826>; contribution to the preparation of the article – 50%

Bibliografia/References

- Bambara L.M., Kern L., *Individualized Supports for Students with Problem Behaviors: Designing Positive Behavior Plans*, New York 2021.
- Blackstone S., Hunt Berg, M., *Social Networks: A Communication inventory for individuals with complex communication needs and their communication partners*, Monterey 2003.
- Bornman J., Bryen D.N., Kershaw P., Ledwaba G., *Reducing the risk of being a victim of crime in South Africa: You can tell and be heard!*, „Augmentative and Alternative Communication” 2011/2(27).

- Branson D., Demchak M., *The use of augmentative and alternative communication methods with infants and toddlers with disabilities: A research review*, „Augmentative and Alternative Communication” 2009/4(25).
- Bryen D.N., *AAC Vocabulary for Socially Valued Adult Roles*, „Journal of Intellectual Disability Research” 2008/9(52).
- Bryen D.N., Carey A.C., Frantz B., *Ending the silence: adults who use augmentative communication and their experiences as victims of crimes*, „Augmentative and Alternative Communication” 2003/19.
- Bryen D.N., Chung Y., Lever S., *What you might not find in a typical transition plan! Some important lessons from adults who rely on augmentative and alternative communication*, „Perspectives on Augmentative and Alternative Communication” 2010/19.
- Budzyńska A., *Wysłuchanie dziecka w postępowaniu cywilnym – perspektywa psychologiczna*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2015/4(14).
- Burkhart L., *Key Concepts for using augmentative communication with children who have complex communication needs*, Maryland 2008, materiał szkoleniowy.
- Cappadocia M.C., Weiss J.A., Pepler D., *Bullying experiences among children and youth with autism spectrum disorders*, „Journal of Autism and Developmental Disorders” 2012/42.
- Collier B., *Safeguarding people who use augmentative communication from sexual abuse victimization*, Toronto 2003.
- Collier B., McGhie-Richmond D., Odette F., Pyne J., *Reducing the risk of sexual abuse for people who use augmentative and alternative communication*, „Augmentative and Alternative Communication” 2006/1(22).
- Dewey K., Horsley S., *Applying the principles of trauma-Informed care in intellectual disability services*, „Learning Disability Practice” 2022/5(25).
- Eastgate G., Van Driel M.L., Lennox N., Scheermeyer E., *Women with intellectual disabilities. A study of sexuality, sexual abuse and protection skills*, „Australian Family Physician” 2011/4(40).
- Erickson K., Koppenhaver D., *Comprehensive literacy for all. Teaching students with significant disabilities to read and write*, Baltimore 2019.
- Farrar P., *End the silence: Preventing the sexual abuse of women with communication disabilities: Developing a community response*, Alberta 1996.
- García-Méndez S., Fernández-Gavilanes M., Costa-Montenegro E., Juncal-Martínez J., González-Castaño F.J., *Automatic natural language generation applied to alternative and augmentative communication for online video content services using simpleNLG for Spanish [w:] Proceedings of the 15th International Web for All Conference*, Lyon 2018.
- Green V.A., O'Reilly M., Itchon J., Sigafos J., *Persistence of early emerging aberrant behavior in children with developmental disabilities*, „Research in Developmental Disabilities” 2005/1(26).
- Hanson E.K., Beukelman D.R., Yorkston K.M., *Communication support through multimodal supplementation. A scoping review*, „Augmentative and Alternative Communication” 2013/4(29).
- Hatton C., Emerson E., *The relationship between life events and psychopathology amongst children with intellectual disabilities*, „Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities” 2004/2(17).
- Karwacka M., *Przemoc seksualna wobec osób z niepełnosprawnością intelektualną*, „Interdyscyplinarne Konteksty Pedagogiki Specjalnej” 2013/2.
- Krzyżanowski A., Krzyżanowska A., *Przemoc seksualna. Wykorzystanie seksualne dziecka w wieku wczesnoszkolnym*, „Przegląd Terapeutyczny” 2013/9–10.
- Larcher J., *Crime against persons with little or no functional speech: A UK perspective [w:] Stop violence against people with disabilities! An international resource*, red. D.N. Bryen, J. Bornman, Pretoria 2014.

- Marshall J., Barrett H., *Human rights of refugee-survivors of sexual and gender-based violence with communication disability*, „International Journal of Speech-Language Pathology” 2017/20.
- Mirenda P., *Augmentative and Alternative Communication [w:] Handbook of Autism and Pervasive Developmental Disorders*, red. F.R. Volkmar, R. Paul, S.J. Rogers, K.A. Pelphrey, Hoboken 2014.
- Olechowska A., *Specjalne Potrzeby Edukacyjne*, Warszawa 2016.
- Pieńkowska E., Fornalik I., *Przesłuchiwanie świadków z niepełnosprawnością intelektualną*, „Dziecko Krzywdzone. Teoria, Badania, Praktyka” 2018/4(17).
- Porter G., *Pragmatic Organisation Dynamic Display Communication Books. Advanced Workshop*, Melbourne 2019, materiał szkoleniowy.
- Porter G., Kirkland J., *Integrating augmentative and alternative communication into group programs: Utilising the principles of conductive education*, Melbourne 1995.
- Powers L., Oschwald M., *Violence and abuse against people with disabilities: experiences, barriers and prevention strategies*, https://sid-inico.usal.es/idocs/F8/FDO26248/laurie_powers%202.pdf (dostęp: 21.03.2025 r.).
- Romski M., Sevcik R.A., Barton-Hulsey A., Whitmore A.S., *Early intervention and AAC: What a difference 30 years makes*, „Augmentative and Alternative Communication” 2015/3(31).
- Rutka P., Włodarczyk K., *Autonomia w komunikacji. Czym jest i jak ją budować?*, „Terapia Specjalna Dzieci i Dorosłych” 2022/23.
- van Roekel E., Scholte R.H., Didden R., *Bullying among adolescents with autism spectrum disorders: prevalence and perception*, „Journal of Autism and Developmental Disorders” 2010/40.
- Zasępa E., *Osoba z niepełnosprawnością intelektualną. Procesy poznawcze*, Kraków 2017.
- Ziv N., *Witnesses with mental disabilities: Accommodations and the search for truth – the Israeli case*, „Disability Studies Quarterly” 2007/4(27).